

Jiří Šubrt a kolektív: Soudobá sociologie III (Diagnozy soudobých společností)

Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2008, 382 s.

Jiří Šubrt, predstaviteľ strednej generácie českých sociológov, sa už viac ako jeden a pol desaťročia venuje v našich končinách veľmi zásluhnej práci – sprístupňovaniu diel a myšlienok hlavných postáv súčasnej svetovej sociológie, respektíve sociológie 20. storočia. Za toto obdobie sa mu podarilo vydať viacero kvalitných sociologických monografií, učebníc a prehľadov, ktoré českým a slovenským záujemcom o sociológiu priniesli vo viac či menej zhustenej podobe teórie a koncepcie autorov, ktoré dovedy mali možnosť študovať prevažne len v zahraničnej literatúre. S pomerne veľkou dávkou zjednodušenia sa dá povedať, že doba „pred Šubrtom“ (a – žiada sa dodať – pred Petruskovými zasvätenými doslovmi k prekladom prác svetových sociológov vydávaných v pražskom SLONE) sa u adeptov sociológie (ale, žiaľ, aj u mnohých už „hotových“ sociológov) vyznačovala malým záujmom o teoretickú sociológiu a nedostatočnou teoretickou reflexiou sociálnej reality. K zahraničným zdrojom sa nie každý dostal a nie každý mal chuť, schopnosť a vytrvalosť borieť sa so sociologickými textami v cudzích jazykoch. Toto dedičstvo dosiaľ pretrváva (oveľa výraznejšie v slovenskej sociológii – tu môžeme autorov, ktorí sa s väčším zápalom a informovanosťou venujú teoretickej sociológii, spočítať veľmi ľahko na prstoch jednej ruky), aj preto má sprístupňovanie svetovej sociologickej produkcie v rodnom či u nás v prípade češtiny takmer rodnom jazyku stále svoje opodstatnenie.

Nielen z týchto dôvodov je preto výborné, že sa Jiří Šubrt so svojimi spolupracovníkmi a s nakladateľstvom Karolinum pustil do vydávania série učebných textov zo súčasnej sociológie. V roku 2007 vyšla kniha *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepcie a jejich autoři)*, ktorá sa zameriavala na výrazné postavy a teórie súčasného spoločenskovedného myslenia – Immanuela Wallersteina, Zygmunta Baumana, Alvina a Heidi Tofflerovcov, Niklasa Luhmanna, Richarda Müncha, Anthony Giddensa, Manuela Castellsa, Ulricha Becka, Axela Honnetha, Nancy Fraserovú a Amitaia Etzioniho (táto publikácia bola už v časopise *Sociológia* recenzovaná). O rok neskôr séria pokračovala vydaním knihy *Soudobá sociologie II (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*, ktorá sa okrem iných zaoberala takými sociologickými prúdmi, teóriami a koncepciami, ako je neopozitivismus, symbolický interakcionizmus, etnometodológia, sociálny konštruktivismus, biografický prístup, mikro a makrosociológia, funkcionalizmus, teória komunikatívneho konania, diskurzívna analýza, sociológia jazyka, teória racionálnej voľby, teória hier, sociálna stratifikácia, kohézia, dôvera, sociálny kapitál a ďalšími, keďže tento výpočet nie je úplný.

Posledný diel trilógie nesie názov *Soudobá sociologie III (Diagnozy soudobých společností)*. Podtitul knihy naznačuje, že tentoraz sa bude pozornosť autorov jednotlivých príspevkov orientovať skôr na zachytenie charakteru súčasných spoločností cez pojmy a fenomény, ktoré sa snažia o analýzu základných mechanizmov spoločenského vývoja a transformácie životných podmienok jedincov žijúcich v týchto spoločnostiach. Aj preto sú významnými témami knihy teória sociálnej zmeny, postindustriálnej spoločnosti, sociálnych hnutí, mediálne široko (no povrchne) pretriasané koncepcie ako „spoločnosť vedomí“, kvalita života, sociálny štát a mediálna realita. V publikácii sú zastúpené texty venujúce sa problematike ekológie, civilného náboženstva, postmodernej spoločnosti, diskusiám v oblasti kultúrnych štúdií i kulturalistickej sociológii, ale i zmenám v oblasti práce či spotreby. Nechýbajú ani analytické štúdie o súčasných „veľkých“ a „módnych“ spoločenských fenoménoch, ako je globalizácia, multikulturalizmus, stret civilizácií a v závere je súčasná spoločnosť predstavená ako spoločnosť konfliktu a rizika.

Celkovo sa v publikácii nachádza devätnásť samostatných textov od osemnástich českých autorov a autoriek. Vzhľadom na tento veľký počet by asi nebolo produktívne snažiť sa o bližšiu charakteristiku všetkých textov, aj preto sa obmedzím len na informatívny prehľad a stručné zhodnotenie niektorých statí.

Prvým textom je Šubrtova prehľadová stať *Proměnlivý charakter soudobých společností*, ktorá je výstižným, veľmi hutným, miestami až skratkovitým „nahodením“ viacerých tém, z ktorých niektoré sú v ďalších textoch knihy rozobraté podrobnejšie (postindustriálna spoločnosť, vzdelanostná a informačná spoločnosť, mediálna reprezentácia sveta, postmoderna, spoločnosť rizika, zmeny v oblasti práce, globalizácia atď.). Najmä v súvislosti s posledne menovaným fenoménom globalizácie je možné ako paradoxné vnímať autorovo záverečné konštatovanie, ktoré však má pre zachytenie charakteru súdobých spoločností značnú vypovedaciu hodnotu: „Co bylo dříve pokládáno za úkol společenského celku, je nyní rozdrobeno, individualizováno a přenecháno úsilí jednotlivců. (s. 20) Editor knihy je podpísaný aj pod druhou štúdiou *Koncepcie sociální změny v pojetí Daniela Bella*, ktorá sa z hľadiska prístupnosti textu čitateľovi a jasnosti výkladu svojou didaktickou formou asi najviac približuje pôvodnému zámeru knihy, t.j. aby slúžila predovšetkým študentom sociológie ako učebný text. Šubrt v úvode štúdie podčiarkuje význam troch hlavných Bellových diel (*The End of Ideology, Coming of Post-Industrial Society, The Cultural Contradictions of Capitalism*), avšak najväčšiu pozornosť venuje predstaveniu myšlienok

z posledne menovanej knihy, ktorá vyšla v roku 1999 aj v českom preklade (Kulturní rozpory kapitalismu), a to na úkor prvých dvoch kníh, čo prináša do logiky výkladu určitú disproporciu.

František Znebežánek sa v texte *Postindustriální společnost a sociální hnutí: Alain Tourain* cez postavu francúzskeho sociológa Touraina venuje svojej profilujúcej sociologickej téme – sociálnym hnutiam. Je zjavné, že Znebežánek má k téme mnohé čo povedať, má snahu sprostredkovať čitateľovi čo najviac informácií, obmedzenosť priestoru mu však vždy nedovoľuje výklad adekvátne rozvinúť a vysvetliť naznačené súvislosti – čo je však problém, ktorému sa publikácie takéhoto typu vo väčšej či menšej miere nemôžu celkom vyhnúť. Znebežánek opakovane zvyrazňuje Tourainovo chápanie sociológie ako akčnej a permanentnej disciplíny, ktorej úlohou už nie je udržiavanie systému, ako to bolo v industriálnej spoločnosti. Základnú úlohu sociológie v postindustriálnej spoločnosti Tourain vidí v obnove sociálneho života v totalizujúcom štáte, v tom, aby objavovala nových aktérov, nové konflikty a predmety zápasov. Trochu to pripomína ambície zakladateľov disciplíny z polovice 19. storočia (mainstreamovou sociológiou 20. storočia väčšinou už považované za dávno prekonané), ktorí v sociológii videli nový a efektívny nástroj kompetentného riadenia spoločnosti.

Vydareným príspevkom je stať *Společnost vědění* od Arnošta Veselého, ktorá sa venuje jednej z aktuálnych tém súčasného nielen sociologického, ale i verejného diskurzu. Autor poukazuje na nejednoznačnosť používania pojmu „společnost vědění“, i na rôznorodosť prekladu jeho anglického náprotivku *knowledge society* do češtiny – podobným problémom s prekladom čelí i súčasná jazyková prax na Slovensku. Veselý vysvetľuje svoj príklon k pojmu „společnost vědění“, ktorý podľa neho najviac zodpovedá širokému významu, ktorý má *knowledge society* v anglicky písanej literatúre. Domnieva sa, že výraz „vědění“ zachytáva „nejen znalosti či vzdělání, ale také například těžko přenositelné zkušenosti a poznání“ (s. 65, pozn. 2), čo najpoužívanejšie slovenské preklady – *vzdelanostná* či *znalostná spoločnosť* – nedokážu celkom vyjadriť. Pri charakterizovaní *vzdelanostnej spoločnosti* tiež u nás často narážame na zdôrazňovanie významu informácií ako kľúčového prvku tejto spoločnosti, Veselý však poukazuje na rozdiel medzi informáciami a vedením, ktorý tiež spôsobuje značné rozdiely v prístupoch a východiskách. Rozdiely vyniknú najmä pri spôsoboch odovzdávania vedenia a informácií – náklady na transmisiu informácií sú vďaka moderným informačným a komunikačným technológiám zanedbateľné, kým reprodukcia vedenia je omnoho nákladnejší a komplexnejší proces. To je podľa Veselého i dôvod, prečo „koncepty společnosti vědění věnují zpravidla větší pozornost lidem než technologiím a většinou obsahují výraznou lidskou dimenzií“ (s. 69) Autor opisuje okolnosti vzniku konceptu *knowledge society* (spojeného s P. Druckerom) a jej hlavné charakteristiky, venuje sa novým pohľadom na produkciu vedenia a redefinície *knowledge society*, aby na záver poukázal i na problémy spojené s používaním pojmu „společnost vědění“, ktorý nedokáže komplexne charakterizovať dnešnú spoločnosť – tá je rovnako i spoločnosťou ignorancie, rizikovou spoločnosťou či konzumnou spoločnosťou. „Vedenie“ tiež nie je podľa neho jednorozmerným pojmom, obsahuje množstvo dimenzií a úlohu vedenia v spoločnosti nie je možné chápať staticky („společnost vědění“ nenastáva napríklad určitým podielom ľudí s vysokoškolským vzdelaním či počtom internetových prípojok) – aj preto v závere navrhuje, aby sme namiesto „společnosti vědění“ hovorili skôr o spoločnosti intenzívnych vedomostných procesov (s. 80).

Ak by som mal možnosť vybrať si v ponuke devätnástich textov v knihe jeden a ten do knihy nezaraďiť, ukázal by som na stať *Kateřiny Rounovej Římský klub* – významný subjekt na poli celosvetovej diskuse o ekologické problematice. Namiesto analýzy či diagnostikovania nejakej významnej charakteristiky, trendu či javu súčasnej spoločnosti (akými otázky spojené s problematikou životného prostredia nepochybne sú) je prevažná časť Rounovej textu len opisom, referátom či akýmsi výpočtom správ Rímskeho klubu, bez ambícií zaraďiť tieto správy do širších spoločenských súvislostí či do kontextu sociologického poznania.

Značne nevydarenými sú aj state *Proměny konceptu práce* v soudobých sociologických teoriách od Ondřeja Svatoňa a *Kvalita života* od Lenky Svobodovej. To, že Svatoňov text je zväčša opakovaním myšlienok z prekladov u nás známych autorov Baumana, Becka či „domáceho“ na túto tému píšuceho autora Mareša, by pri publikácii charakteru učebného textu až tak nemusel prekážať, horšie už pôsobí viacnásobné opakovanie tých istých viet (napr. opis Tofflerovej prvej a druhej vlny na s. 112 a 118), ba dokonca toho istého Baumanovho citátu na strane 103-104 a potom i na s. 114. Svatoň viackrát svoj text skladá podľa rovnakého kľúča a postupuje od Tofflera cez citáty Attaliho, Sennetta k Baumanovi. V texte je i množstvo faktických chýb (v poznámke č. 2 uvádza ako zdroj Baumana z roku 2005, v zozname literatúry sa však nachádza len Bauman 2002, Wassily je raz Leonief a potom Leonitef, krstné meno Beckera píše foneticky ako Gery). Svobodovej text je značne nekonzistentný a nekoncepčný, autorka skáče z témy na tému bez toho, aby mal jej výklad nejakú logickú niť. Na mnohých miestach sa dozvedáme to isté banálne konštatovanie, že kvalita života je zložitý pojem, ťažko uchopiteľný, komplexný,

nejednoznačný, abstraktný, o ktorého definícii neexistuje zhoda (napr. s. 122, 124, 129-130, 131). Po prečítaní state má čitateľ dojem, že tieto konštatovania tvoria hlavné posolstvo Svobodovej textu. Jazyková a štylistická úroveň textu je taktiež slabá, autorka používa ako barličky nešťastné floskuly („Kvalita života je také o potrebách, jejich uspokojovaní, o hodnotách...“ (s. 130). Na s. 136 sa objavuje schéma (Schéma č. 5: Model štyri kvalít života), o ktorej však v texte nie je ani zmienka, autorka schému nijako nehodnotí, nekomentuje, nezaraďuje do akýchkoľvek súvislostí – takto náhodne a neusporiadane pôsobí celý jej text.

Naopak, príspevok Stanislava Holubca *Minulost, přítomnost a budoucnost sociálního státu* je fundovaným výkladom vzniku a vývoja sociálneho štátu v Európe. Prináša prehľad o historických formách organizovanej sociálnej pomoci a zdôrazňuje podmienky a príčiny, ktoré viedli k jeho vytvoreniu. Veľmi podnetnou je i časť analyzujúca faktory, ktoré vplývali na vznik obmedzenej podoby sociálneho štátu v USA – okrem iných v texte spomínaných je to i odlišný spôsob financovania cirkví (v Európe prostredníctvom štátu, v USA pomocou súkromnej charity) či nižší vek vstupu do manželstva. Zábranou vytvárania silného sociálneho štátu v USA boli aj silné prísťahovalecké vlny a autor upozorňuje na to, že podobný jav nastáva teraz v Európe, kde stále väčšie množstvá prisťahovalcov spôsobujú stratu legitimity sociálneho štátu. Holubec reflektuje súčasné diskusie týkajúce sa odbúravania, uržania či modernizácie sociálneho štátu. V závere autor okrem iných problémov poukazuje v durkheimovských intenciách na paradox procesu individualizácie. Európsky sociálny štát vznikol ako pokus zlepšiť sociálnu situáciu širokých vrstiev obyvateľstva, keď sa mu to však podarilo, ľudia sa prestali správať kolektivisticky a solidárne. Holubec predpokladá, že s nárastom konzumu širokých vrstiev bude volanie po kolektivismu a solidarite naďalej miznúť, existencia záchranej sociálnej siete v nejakej podobe však bude v modernej spoločnosti kapitalistického typu vždy potrebná.

V recenzovanej publikácii najkratšími a i z hľadiska témy a prístupu k materiálu podobnými kapitolami sú príspevky Gabriely Thöndlovej *Společnost prožitku: Gerhard Schulze a Františka Bartoša Narcismus v postmoderní společnosti: Gilles Lipovetsky*. Napriek názvu príspevku je kľúčovým slovom Bartošovho textu pojem personalizácia. Personalizácia sa z pôvodne menšinovej tendencie modernej spoločnosti stáva dominantnou a globálnou stratégiou, určujúcou hlavnú vývojovú líniu súčasnej postmodernej spoločnosti. Dôsledky personalizácie sú najviac badateľné v diferenciacii možností výberu, v rozrôzňovaní podmienok socializácie a v podkopávaní prikázaných smerov a hodnôt modernosti. Takto vzniknutá personalizovaná kultúra sa vymaňuje z disciplinárno-donucovacieho usporiadania typického pre modernitu, pod vplyvom konzumnej revolúcie je i každodenný život zasiahnutý individualistickou logikou a hédonizmus ako princíp a výsada umeleckých vrstiev sa stáva všeobecnou normou správania. Nástrojom začleňovania ľudí do spoločnosti sa stáva spotreba, pôžitkárstvo a kult zábavy. Bartošov text je podobne ako knihy G. Lipovetskeho čítavý a zrozumiteľný, je však zarážajúce, že je celý postavený len na analýze jedinej knihy (*Èra prázdnoty: Úvahy o současném individualizmu*), a to napriek tomu, že v češtine je dostupných ďalších päť jeho kníh (Bartoš ich v úvode i v zozname literatúry vymenúva) a vo viacerých z nich Lipovetsky témy, ktoré Bartoš analyzuje, ďalej rozvíja. Bartošov text tak vyznieva len ako referát či reflexia jedného diela.

Aj niektoré ďalšie príspevky sa vyznačujú spoločnými črtami. Texty *Aktuální diskuse k teoriím kultury* od Hany Horákovéj – Novotnej, *Postmoderna – předsudky, pomluvy, nedorozumění aneb pokus o typologii* od Jana Váněho a *Multikulturalismus: uzavřená kapitola, nebo aktuální politická vize?* od Tomáše Hirta sú výbornými prehľadovými štúdiami, ktoré sa venujú aktuálnym a v súčasných spoločenských vedách i veľmi frekventovaným smerom a pojmom. Všetky tri texty sa vyznačujú silným záujmom autorov o skúmanú problematiku, výbornou orientáciou v nej i zhodnotením príspevkov bádateľov a predstaviteľov jednotlivých prúdov v rámci analyzovanej témy (t.j. v rámci kulturologických štúdií, postmodernej a multikulturalizmu). Svoj predmet vedeckého záujmu ukazujú ako mnohorozmerný, členitý a dynamický koncept, ktorý sa vyvíja, zároveň si však dobre uvedomujú aj obmedzenia každej z týchto perspektív a v závere ich podrobujú kritickej analýze.

Za inšpiratívny v našich podmienkach je možné považovať text Jana Jüptnera *Civilní náboženství* aj preto, že – ako v úvode naznačuje i autor textu – koncept civilného náboženstva v českej sociológii (a ani v slovenskej – I.Ch.) príliš nezdomácnel. Prostredníctvom konceptu civilného náboženstva je však možné pomenovať mnohé z toho, čo je v súčasnosti veľmi neobratne a demagogicky (z pozície sily) nastoľované časťou súčasnej vládnucej politickej reprezentácie na Slovensku (tzv. vlastenecký zákon, snaha presadiť povinné používanie štátnych symbolov v školách). Civilné náboženstvo predstavuje náboženskú dimenziu politickej kultúry, ktorá má zjednocovať spoločnosť prostredníctvom spoločných symbolov a hodnôt, v pokojnom stave spoločnosti by však malo byť len „její latentní a málo uvědomovanou charakteristikou“ (s. 233), ktorá sa manifestuje až v čase krízy – napríklad v reakcii na vonkajšie alebo vnútorné ohrozenie spoločnosti, veľkú spoločenskú aféru, silnú imigráciu, rýchlu sociálnu zmenu či v predvolebnej kampani.

Sociologický koncept civilného náboženstva však „chápe spoločnosť a jej kolektívny vedomý ako svébytnou kvalitu, ktorá je autonómna vzhľadom na politickým alebo ekonomickým záujmom“ (s. 233)

Téma príspevku Lukáša Urbana Globalizácia je na rozdiel od témy civilného náboženstva výrazne prítomná v sociologickej a spoločenskovednej spisbe, existuje množstvo knižných prác, časopiseckých štúdií i konferenčných zborníkov zaoberajúcich sa rôznorodými tvármi globalizačných procesov. Každú ďalšiu snahu o serióznu analýzu fenoménu globalizácie je však potrebné privítať, počet kvalitných prác na túto tému je v našom priestore stále nedostatočný. Po prečítaní Urbanovho príspevku však neostáva nič iné než konštatovať, že v českej sociológii už boli publikované zväčša lepšie, fundovanejšie a z hľadiska formy zovretejšie texty o globalizácii. Urbanovi nemožno uprieť snahu o informačne zaujímavý a živý výklad, čo sa snaží dosiahnuť aj množstvom citácií autorov tak z akademickej sféry, ako i zo sféry publicistiky, výsledkom je však na viacerých miestach roztrieštený text, vágne a klišeovité formulácie („Na druhej strane čo lze dnes s jistotou tvrdit o budoucnosti...“, s. 326-327) a akoby náhodne za sebou radené citácie, ktorými Urban svoju výpoveď na niektorých miestach neprímerane zjednodušuje a patetizuje. Autor značne benevolentne narába s používanou literatúrou – odvoláva sa napríklad na myšlienky Petra Bergera (s. 333), Jana Kellera (s. 334) či Marshalla McLuhana (s. 335) bez toho, aby odkazoval na zdroje, z ktorých čerpá.

Záverové dve štúdie patria v knihe nepochybne k tým lepším. V príspevku *Střet civilizací?* Karel Černý analyzuje známu a kontroverznú koncepciu harvardského politológa Samuela Huntingtona z jeho rovnomennej štúdie, neskôr rozvinutej do podoby knižnej publikácie. Základnou príčinou budúcich vojnových konfliktov už nie sú zdroje ideologického či ekonomického rázu, ale kultúrne a náboženské odlišnosti. Za najväčší prínos Huntingtona však Černý nepovažuje ani tak jeho analýzu príčin medzinárodných konfliktov, ale skôr rozbor ich dynamiky v období všeobecného náboženského ohrozenia a to, ako pôvodne lokálne konflikty môžu prerásť do veľkých zničujúcich medzinárodných vojnových konfliktov. Černý poukazuje na silné i slabé stránky Huntingtonových explanácií, ktoré dáva do kontextu so známymi sociologickými koncepciami Roberta Mertona, Williama Thomasa, Ralfa Dahrendorfa, Pitirima Sorokina či empirickými faktami z medzinárodného výskumu hodnôt (World Values Survey), čo zväčša zdôrazňuje sociologický prínos jeho príspevku.

Kniha učebných textov je zakončená sociologicky fundovaným a analyticky podnetným príspevkom Olega Sušu *Problémy rizika a konfliktu v podmíňkách súčasnej globalizácie*. Vychádza pochopiteľne, z koncepcie modernej spoločnosti ako rizikovej spoločnosti Ulricha Becka. Na rozdiel od modernej industriálnej spoločnosti, v ktorej bolo riziko spôsobované vonkajšími silami a neznámymi udalosťami, ktorých negatívne dopady bolo možné dopredu poistiť, v súčasnosti sú riziká dôsledkom spoločensky produkovaných síl a systémovým dôsledkom rozvoja spoločnosti. Takto spoločensky vyprodukované riziká sú nevypočítateľné a nepoistiteľné. Za významné činitele premeny štruktúrálnej povahy rizika považuje Suša vedu a techniku, respektíve relatívnu autonómiu ich inštitucionalizovaných foriem, ktorá značne komplikuje a niekedy aj znemožňuje tvorbu morálnych a politických rámcov ich demokratickej kontroly. Situáciu navyše komplikuje tradične akceptovaná predstava o morálnej a hodnotovej neutralite vedy a sociálnej neutralite techniky. Suša sa zamýšľala nad tým, prečo je koncept rizikovej spoločnosti v súčasnej sociológii tak široko prijímaný. Vysvetľuje to jej „realistickosťou“, keďže v porovnaní s tradičnou antitechnickou kritikou konceptu rizikovej spoločnosti nazerá na modernú civilizáciu sebareflexívne. Nová situácia tak nie je posudzovaná ako výsledok démonických síl modernej techniky či iných zlyhaní, ale „na základe normálneho fungovania a úspechu modernizačného procesu jako především kvantitatívneho rústu technických síl, blahobytu“ (s. 367)

Kniha *Soudobá sociologie III (Diagnózy soudobých společností)* je kolekciovou rôznorodých textov z hľadiska ich kvality i zloženia autorského kolektívu, v ktorom sa vyskytujú známi a renomovaní autori i mená zatiaľ menej známe (aspoň pokiaľ ide o pohľad spoza blízkych hraníc). Je škoda, že v knihe chýbajú bližšie informácie o jednotlivých autoroch, ich vedeckom zameraní a inštitucionálnom pôsobení, tak ako to býva zvykom v publikáciách podobného druhu. Rozsah autorského kolektívu, ktorý sa podieľal na tvorbe kníh *Soudobá sociologie I až Soudobá sociologie III*, je však – z hľadiska počtu sociológov, ktorí sa venujú teoretickej sociológii na Slovensku – impozantný a je zárukou toho, že sa v krátkom čase dočkáme od českých kolegov (starších, známych i mladých a nádejných) množstva zaujímavých sociologických príspevkov a publikácií.

Ivan Chorvát